

“Голокост у Рівному: масове вбивство у Сосонках, листопад 1941 року”

«Кому вирішувати, хто більше потрібен світу?

Єврей, циган чи білошкірий кат...

Хто право дав зводити людей в могилу?»

(з поезії невідомого автора)

Пам'ять про трагічні уроки історії – Голокост єврейського народу часів Другої світової війни – невід'ємна складова формування системи цінностей, толерантності й прийняття іншої ідентичності у сучасному суспільстві. Голокост з давньогрецької перекладається як «всепалення». Це систематичне гоніння і знищення людей за ознакою їхньої расової, етнічної, національної приналежності, сексуальної орієнтації або генетичного типу як неповноцінних, шкідливих.

На сьогодні офіційно визнано, що понад 6 мільйонів євреїв було вбито протягом Голокосту, з них від 2,2 до 2,5 мільйони на території колишнього Радянського Союзу, значною мірою в Україні. Масове винищення євреїв стало другим після Голодомору геноцидом, вчиненим на українській землі. Місяця найбільших масових страт євреїв в Україні: Бабин Яр (Київ) – більше 100000, Богданівка Одеської області – понад 40000, Дрогобицький Яр (Харків) – близько 20000, Кам'янець-Подільський – 23600, Дальник Одеської області – близько 18000, урочище Сосонки біля Рівного – понад 17500 жертв.

Війна прийшла до Рівного в середині вересня 1939 р. у вигляді великого потоку біженців, оскільки євреї тікали від німецького вторгнення в Польщу. Свідок Єшаяху Шінделькройт згадував: «Раптово Рівне наповнилось біженцями з Лодзю, Варшави, Любліна та інших місць. З кожним днем місто ставало все більш переповненим, і не всім вдавалося знайти дах над головою. Була нестача їжі, тому що магазини спорожніли і постачання не відновлювалося. Головні радіостанції були вже знищені або захоплені німцями. Залишилось лише декілька маленьких радіостанцій, які передавали мало новин, і важко було сказати, яка ситуація в реальності. Страх поширювався всюди, і Рівне почало нагадувати місто в облозі. Ніхто не знав, що принесуть наступні години». (Джеффри Бердз. Голокост у Рівному: масове вбивство в Сосонках, листопад 1941 р.).

У червні 1941 року почалося бомбардування міста. Люди побачили перших вбитих та поранених. Місто було сильно зруйноване, особливо в центрі, навколо комунальних бань на вулиці Шкільній.

Сучасні дослідники оперують різними даними щодо кількості євреїв у Рівному наприкінці 1930-х років. Відповідно, суттєво коливається й показник їх відсотка від загалу рівнян: від 62 % до 82 %. Незважаючи на це, можемо з упевненістю стверджувати: напередодні початку Другої світової війни більшість мешканців Рівного, як і в попереднє десятиліття складали євреї». (М. Гон. Обриси зниклого міста)

Безжальні бомбардування змусили багатьох єврейських та неєврейських біженців намагатися евакуюватися на схід. Вони зібрали свої речі і залишили місто, прямуючи до старого російсько-польського кордону. Але поширилися чутки, стверджуючи що росіяни, щоб уникнути паніки, заборонили перетинати кордон і біженці зупинилися. Першим, хто досяг Корця, вдалося врятувати своє життя, але тим, хто вирушив до Острога не пощастило: більшість з них загинули від німецького бомбардування. Близько 3000 рівненських євреїв – 10 % від усіх євреїв регіону – вдалося евакуюватись до приходу німців. Якоїсь планової евакуації у місті не було. І взагалі, у цій ситуації врятувалися переважно тільки ті, хто зумів таки виїхати з міста або пройшов війну на фронті.

Знищення євреїв, які залишилися в Рівному, відбувалось у три етапи.

На початку окупації пройшли перші акції проти єврейського населення. Перша масова хвиля знищення була проведена окупантами вже в липні-серпні 1941 року. 8 липня 1941 року арештовано 130 євреїв, яких вночі утримували у дворі державного банку, а наступного ранку 9 липня розстріляли. 12 липня 1941 року біля цегляного заводу близько 2 км від міста було розстріляно ще 100 євреїв, а в серпні 1941 року – розстріляно ще кілька сотень. Таким чином, загалом влітку 1941 року було вбито близько 500-600 євреїв. Голова юденрата Михайло Бергман та кілька членів правління після цих розстрілів влітку 1941 року покінчили життя самогубством, щоб не виконувати вимоги окупаційних властей і розуміючи свою маріонеткову роль.

Але за деякими даними було знищено до 3-х тисяч євреїв міста в період самосуду і погромів «самоочищення». Одною з характерних ознак першого етапу розстрілів було те, що він носив масовий, але не загальний характер. В першу чергу знищували молодь, чоловіків середнього віку. Вбивали тих, хто потенційно міг чинити опір окупантам.

Другий етап знищення єврейського населення припадає на 6-7 листопада 1941 року. У ці дні відбулася одна з найстрашніших трагедій – **масова страта євреїв в урочищі Сосонки** неподалік Рівного. За різними джерелами було знищено від 17,5 до 21 тисячі євреїв.

Акція по знищенню євреїв у Рівному була ретельно спланована. «Наприкінці жовтня 1941 року міська служба праці передала юденрату кілька тисяч бланків посвідчень, які належало вручити потрібним для міста фахівцям, тобто євреям, які мали відповідні спеціальності. Дуже швидко люди зрозуміли, що цей документ може стати їхнім порятунком від свавілля окупантів й готові були платити за нього дуже дорого. Відтак, придбати посвідчення могли хіба що заможні євреї, які не мали фахових знань і умінь, але мали гроші чи коштовності. Натомість справжні фахівці, але бідніші, отримували ці папірці з труднощами. Нерідко в приміщенні юденрату за посвідчення доходило до бійки. Євреї намагалися придбати його за будь-яку ціну. Про це зокрема згадує у своїх спогадах, які лягли в основу книги «Втеча від долі», мешканка Рівного Варвара Барац. Видала книгу її донька Марія Ріцер в Ізраїлі. Дуже скоро власники тих посвідчень усвідомили їх справжню неоціненну значимість». (Калько С. Дорога смерті Рівне – Сосонки)

Також було «створено спеціальні оперативні групи («эйзацгруппен») СС. Ці підрозділи фактично були командами професійних убивць, які керувалися спеціальними інструкціями з прописаним регламентом технічної сторони розстрілів – від форми й глибини ям до порядку конвоювання до місця страти. Цинізм убивць доходив до того, що інструкції містили навіть пояснення, які повинні були давати людям, яких вели на страту, і які до останніх хвилин не знали, що їх очікує. Приреченим пропонували застатися теплими речами і двотижневим запасом їжі. Спочатку страту рівненських євреїв запланували на ранок 2 листопада, але не встигли викопати ями. Майже 50 радянських військовополонених пригнали в Сосонки напередодні 6 листопада і змусили копати величезні рови буцімто для подальшого облаштування складів боєприпасів. У тих ровах знайшли останній спочинок і копачі». (С. Калько. Дорога смерті Рівне - Сосонки)

«Напередодні ексекції, 5 листопада 1941 року, в Рівному оприлюднено наказ гебітскомісара Беєра про те, що особи єврейської національності, які не мають посвідчень з місць роботи, повинні з'явитися зі своїми родинами 6 листопада, до 6-ї години ранку на Костельний майдан на Грабнику поруч із вулицею Ліса Кулі (нині цю місцину забудовано, це неподалік школи № 10). При собі належало мати особисті документи і найцінніші речі вагою не більше 8-и кілограмів. Звідти усіх буцімто мали відправляти до таборів. У місті мали право залишатися лише власники посвідчень, виданих службою праці, але їм під загрозою смерті заборонили виходити на вулицю 6 і 7 листопада. Американський дослідник Джеффри Бердз у своїй книзі «Голокост у Рівному: масове вбивство у Сосонках, листопад 1941 року» (вийшла в 2017 році у видавництві «Волинські обереги») наводить зокрема такі спогади свідка трагедії Абрама Кіршнера: «...Якщо голова родини мав робоче посвідчення, то йому дозволялося залишити з собою дружину і двох дітей. А третя дитина мала з'явитися на місце збору. Деякі йшли разом зі своїми дітьми навіть якщо мали робочі посвідчення».

Куди насправді поведуть людей, знали тільки члени юденрату і наближені до них. Але через страх перед німцями вони приховували це від населення. Щоправда, Джеффри Бердз у своїй книзі «Голокост у Рівному» зазначає, що буцімто про підготовку масового знищення євреїв знали рівненські підпільники і навіть попереджали їх про це, пропонуючи вчинити спротив чи втікати, але їм ніхто не повірив». (Світлана Калько. Дорога смерті Рівне-Сосонки)

«Керівник радянських партизан у Рівному Терентій Новак писав, що його таємний агент Іван Луць прийшов до рівненського єврейського кварталу прямо перед акцією листопада 1941 р. і проінформував двох знайомих студентів, Лібермана і Мальву Гольдберг, про заплановану ліквідацію євреїв Рівного. Новак сподівався спровокувати повстання в єврейському кварталі. Проте (згідно Новака) старійшини відмовилися закликати до заворушень: «Чому ви вносите такий страх у наші нещасні серця? Наш народ розгнівав Господа нашого Бога, і він надіслав Гітлера як кару за наші гріхи. Не слід боротися проти волі Бога. Ми маємо терпіти, мовчки переносити усі тортури, якими б суворими вони не були». Молода єврейська жінка Мальва Гольдберг, яка чула сумне попередження Луця, пообіцяла поширити новину про загрозу масового вбивства. Наступної ночі Новак сам пішов до єврейського кварталу і зустрівся з Гольдберг, яка ридала в його обіймах, жаліючись, що ніхто не погоджується протистояти виклику – тому що вони мають віру в Бога, тому що занадто бояться або тому що просто не вірять повідомленню молодої жінки про загрозу, яка наближається» (Джеффри Бердз. Голокост у Рівному: масове вбивство в Сосонках, листопад 1941 р.)

«...Ранок 6-го листопада зустрів холодом, мокрим снігом і пронизливим вітром. Так наче саме небо оплакувало нещасних, котрі ще не знали, що вони приречені до страти. Через заборону на вулицях нікого, окрім євреїв, не було. Вони простували на Грабник з усіх куточків Рівного – з мішечками, вузликами, торбинками, з немовлятами на руках, з німецькими родичами у візочках.

Площу, на якій зібралися тисячі людей, о 10-й годині оточили німецькі вояки і місцеві поліцаї. Присутнім наказали скласти особисті речі на купу. Нещасні покійно виконали наказ, вважаючи це черговим грабунком, до якого вже звикли. Потому усім наказали шикуватися у колону й рушати. В оточенні конвою людей повели через передмістя Грабник, село Видумку (нині район автовокзалу, вулиць Бандери, Відінської, Грушевського, Київської), далі Київським шляхом до урочища Сосонки. Серед приречених були цілі родини, діти й старі, відомі рівненські лікарі, юристи, музиканти, успішні підприємці... Вони йшли під мокрим снігом назустріч своїй смерті, ще не здогадуючись про це. Утім, чимало хто з них знайшов її ще по дорозі до місця страти. За спогадами очевидців, дорога від Грабника до Сосенок була всіяна трупами. Тих, хто йшов повільно, не міг рухатися, чи відходив у поле по нужді, конвоїри розстрілювали.

А тим часом окупанти і поліцаї нищпорили по місту в пошуках тих, хто міг заховатися. Декому, хто не мав трудових посвідчень, це таки вдалося при допомозі співчутливих рівнян. Люди несли свої торби, ковдри та білизну, вони мали запасний одяг для дітей і все, що вважали необхідним. Дехто намагався заховатись у потаємних місцях, у той час як інші запитували у друзів, що робити. Люди були повністю дезорієнтованими.

Приблизно о третій годині пополудні 6-го листопада до Рівного докотилися перші страшні чутки про «переселення» євреїв. Мешканці Видумки розповідали, що з урочища Сосонки доноситься гучна стрілянина. А деякі сміливці наважилися потайки пробратися до лісового масиву, щоб подивитися, що там відбувається. Побачене змушувало ціпеніти від жаху.

... Коли колона дісталася Сосенок, і людей партіями почали виводити з натовпу й підводити до заздалегідь викопаних ям, вони зрозуміли, що жити їм залишилося лічені хвилини. Дехто благав помилування, жінки – голосили, діти, не розуміючи, що відбувається, й собі почали плакати, інші мовчали в заціпенінні. Були й такі, що намагалися втікати, хоча місцевість було оточено суцільним ланцюгом охорони. Утікачів наздоганяли кулі. Вбитих чи поранених тягнули назад до рову на устрашіння іншим.

... Коли колона дісталася Сосенок, і людей партіями почали виводити з натовпу й підводити до заздалегідь викопаних ям, вони зрозуміли, що жити їм залишилося лічені хвилини. Дехто благав помилування, жінки – голосили, діти, не розуміючи, що відбувається, й собі почали плакати, інші мовчали в заціпенінні. Були й такі, що намагалися втікати, хоча місцевість було оточено суцільним ланцюгом охорони. Утікачів наздоганяли кулі. Вбитих чи поранених тягнули назад до рову на устрашіння іншим. На краю ями жертв змушували роздягатися й голими йти по колодах, перекинутих через яму аж доки під автоматними чи кулеметними чергами вони не падали донизу. Нелюди задля розваги урізноманітнювали способи вбивства. Одних примушували підходити до ями й тоді стріляли в потилицю. Інших ставили перед ямою на коліна, або примушували бігти, і коли людина наближалася до ями, стріляли. Деякі самі падали до ями, прикидаючись мертвими, а потім вночі з-під груді неживих тіл вибиралися і діставалися міста чи села. А дехто так і гинув, не змігши вибратися.

Таких, хто врятувався, було небагато. Але саме вони після війни свідчили про звіряче знищення тисяч людей. Такі свідчення наводяться зокрема в заключному акті Ровенської облпрокуратури «Про зlodіяння німецько-фашистських загарбників на території м. Ровно під час тимчасової окупації в 1941-1944рр.» від 4 грудня 1944 року».(Світлана Калько. Дорога смерті Рівне-Сосонки)

Після проведення цієї страшної акції у Сосонках, в Рівному залишилося понад 5 тисяч євреїв. Але їх доля також була вирішена. У грудні 1941 року було створене гетто з числа не розстріляних євреїв. В Державному архіві Рівненської області було виявлено документ, в якому зазначена точна кількість людей в гетто станом на 8 травня 1942 року – 5200 осіб, з них старших 14 років – 3 тисячі. У гетто була створена своя міліція, єврейська управа.

«Як відомо, гетто в Рівному існувало з грудня 1941-го до середини липня 1942-го року. Його створення було складовою нацистської політики масового вбивства євреїв під час Другої світової війни. Територія, на якій примусово утримували євреїв, обмежувалася залізничною колією від мосту в бік Волі, кількома вуличками, що прилягали до сучасної вулиці Дорошенка і сягала теперішньої вулиці Білої...». (Світлана Калько. Рівненське гетто. Вікно в небуття).

«Рівненське гетто стало вимушеним притулком 5200 чоловік. Вони усвідомлювали, що їхнє життя залежить від потреби окупантів у них як робочий сили (як виявилось згодом, і це не гарантувало порятунку). Тому всі, хто міг працювати, шукали собі заняття. Одні робили в майстернях, які утворилися у гетто (кравецькі, швейні, в'язання светрів, панчішні тощо), інші ходили на роботу в «арійську» частину міста. Окупанти послідовно експлуатували працю тих рівненських євреїв, що залишилися живими...

Життя в гетто було нестерпним. Нестача житла призводила до того, що в одному помешканні часто-густо проживали незнайомі люди. Дошкуляла нестача харчів. Пайка хліба стала основною складовою харчування. Ситуація ускладнювалася тим, що, згідно з розпорядженням гебітскомісара Рівного від 16 серпня 1941 року, євреям заборонялося купувати будь-що на ринку. Однак матеріальні негаразди відходили на другий план. Першочерговим було завдання вижити, адже всі бранці гетто знали про розстріляних у Сосонках. Та й життя в окупованому місті нагадувало саме про себе: зневага, знущання, переслідування з боку нацистів, безслідне зникнення людей...» (М. Гон.)

«Гетто проіснувало не довго. Про страхітливую криваву акцію з його ліквідації засвідчив німецький інженер Герман Граббе, який в 1942 році був директором українського філіалу однієї німецької будівельної фірми в Здолбунові.

Він згадував: «13 липня близько 22 години українські поліцаї під керівництвом есесівців оточили Рівненське гетто, встановили навколо нього прожектори. Розділившись на невеликі групи, поліцейські та есесівці вривались в будинки, ударами прикладів вибивали двері, якщо їх не відкривали достатньо швидко, чи кидали у вікна гранати...

Лунали крики жінок, що кликали дітей, і крики дітей, що загубили батьків, але це мало хвилювало есесівців, які били нещасних і гнали їх бігом у бік вокзалу, де чекав товарний поїзд. Людей заштовхували у вагони. Над усім цим стояв несамовитий плач, плач жінок і дітей, чулись звуки ударів і пострілів». Їх привезли двома ешелонами і погнали на місце страти, яке знаходилося неподалік Костополя.

Так було знищено не тільки Рівненське гетто, такої ж долі зазнали і гетто у Березному, Висоцьку, Вербі, Деражному, Дубно, Здолбунові, Корці, Костополі, Млинові, Острозі, Сарнах тощо. Всього в Рівненській області в 1941-1942 роках було вбито понад 107 тисяч євреїв». (Людмила Леонова. Урочище Сосонки: 77 років від дня трагедії)

Усі ці події були другою найбільшою акцією масового вбивства рівненських євреїв після розстрілу в Сосонках.

Сьогодні люди мають знати та пам'ятати про переломні та трагічні моменти у нашій історії, адже тільки усвідомлюючи минуле, можна розраховувати на мир та єдність у майбутньому.

Література:

- Барац В. Сосонки – Рівненський Бабин Яр / В. Барац // Ціною власного життя. – Рівне : Держ. ред.-вид. п-во, 1995. – С. 87-90.
- Гон М. Rowne: обриси зниклого міста / М. Гон. – Вид. 2-ге. – Рівне : Волин. береги, 2019. – 160 с.
- Книга скорботи України : Рівненська область : у 3 т. Т. 1. – Рівне : Рівнен. друк., 2002. – 470 с.
- Бердз Д. Голокост у Рівному: масове вбивство в Сосонках, листопад 1941 р. / Д. Бердз ; пер. з англ. Д. Аладька. – Рівне : Волин. береги, 2017. – 168 с.
- Видумка: до 470-річчя з часу 1-ої писемної згадки : рек. список літ. / Централіз. бібл. система м. Рівне ; уклад. Л. Гришук. - Рівне, 2018. – 4 с.
- Мусман Х. Місто моє розстріляне / Х. Мусман. – Рівне : Волин. береги, 2019. – 132 с.
- Басараба В. Н. Блекота : роман / В. Н. Басараба. – Рівне : Волин. береги, 2018. – 348 с.
- Басараба В. За сніговою сльотою Сосонок / В. Басараба // Сім днів. – 2016. – 10 листоп. – С. 4.

Інтернет-ресурси:

- Подольський А. Пам'ять, яка вона? (Роздуми про культуру пам'яті в Україні на прикладі ставлення до історії Голокосту) [Електронний ресурс] / А. Подольський //Historians : сайт. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/427-anatolii-podolskyi-pamiat-i-aka-vona-rozdumy-pro-kulturu-pamiat-i-v-ukraini-na-prikladi-stavlenia-do-istorii-holokostu> (дата звернення: 29.07.21). – Назва з екрана.
- Бердз Д. Голокост у Рівному: масове вбивство в Сосонках, листопад 1941 року [Електронний ресурс] / Д. Бердз // Rosalux.org.ua : сайт. – Режим доступу: https://rosalux.org.ua/images/Бердз-Джефрі_Голокост-у-Рівному.pdf (дата звернення 29.07.21). – Назва з екрана.
- Мартинюк М. У Рівному презентували «Музей однієї вулиці» [Електронний ресурс] / М. Мартинюк // Район. Рівне : сайт. – Режим доступу: <https://rivne.rayon.in.ua/news/341007-u-rivnomu-prezentuvali-muzei-odneyi-vulitsi> (дата звернення 29.07.21). – Назва з екрана.
- Людяність у часи Голокосту: серед жителів Рівненщини – 250 «праведників» [Електронний ресурс] // Острозька міська рада : сайт. – Режим доступу: <https://www.ostroh.rv.ua/news/2018/8224> (дата звернення 29.07.21). – Назва з екрана.
- Документальний репортаж про підготовку до встановлення пам'ятного знаку [Електронний ресурс] // Мнемоніка : сайт. – Режим доступу: <https://mnemonika.org.ua/memorial-zhertvam-ghetto> (дата звернення 29.07.21). – Назва з екрана.
- Історія рівненських євреїв: у Рівному показали документальну короткометражку [відео] [Електронний ресурс] // Все тобі зрозуміло : сайт. – Режим доступу: <http://vse.rv.ua/article/istoria-rivnenskih-evreiv-u-rivnomu-pokazali-dokumentalnu-korotkometrazku-video.html> (дата звернення 29.07.21). – Назва з екрана.
- Олексій Т. Дорога смерті «Рівне-Сосонки»: історія наймасовішого вбивства євреїв у Рівному (хроніка) [Електронний ресурс] / Т. Олексій // Все тобі зрозуміло : сайт. – Режим доступу: <http://vse.rv.ua/article/doroga-smerti-rivne-sosonki-istoria-najmasovisogo-vbivstva-evreiv-u-rivnomu-hronika.html> (дата звернення 29.07.21). – Назва з екрана.
- Калько С. Дорога смерті Рівне-Сосонки [Електронний ресурс] / С. Калько // Фотографії старого Львова : сайт. – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/doroha-smerti-rivne-sosonky/> (дата звернення 29.07.21). – Назва з екрана.

- Дорога смерті Рівне-Сосонки: наймасовіше вбивство євреїв у Рівному [Електронний ресурс] // Горинь : сайт. – Режим доступу: <https://horyn.info/news/doroga-smerti-rivne-sosonky-najmasovishe-vbyvstvo-yevreyiv-u-rivnomu/> (дата звернення 29.07.21). – Назва з екрана.